https://doi.org/10.59295/stctce2025.II.05 CZU: 342.4:321.7

DEMOCRAȚIA UN IDEAL SAU O REALITATE IDENTIFICABILĂ CONSTITUȚIONAL?

DEMOCRACY – AN IDEAL OR A CONSTITUTIONALLY IDENTIFIABLE REALITY?

Dumitru BALTAG,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova,
ORCID ID: 0000-0001-6966-7119,
e-mail: dumitrubaltag@gmail.com

Rita MUNTEANU,
Departamentul Juridic la Agenția de Geodezie, Cartografie și Cadastru a Republicii Moldova,
ORCID ID: 0000-0003-2063-824X,
e-mail: rita.munteanu@agcc.gov.md

Abstract. *In our scientific discourse, we started from the need to present in a unitary and coherent conception the fundamental issue of democracy as a fluctuating phenomenon, as a project, as an ideal, an intellectually constructed idea. At the same time to present the phenomenon of democracy as a regime, i.e. the result of a political, historical and social notion. Democracy, as an ideal, a fundamental principle is launched in the national and international normative legal discourse, and, first of all, in the Constitution. The Constitution contributes to democracy through its legal-normative content with supreme force, which enhances the democratic orientation of the development of the state and the entire legal system. The Constitution is the mirror of democracy and democratic institutions, which through their interactions make up the confrontation between the ideal and the real. Treating them together means an effort to synthesize everything that is or should be, related to such a complex issue of democracy.*

Key words: *Constitution, democracy, democratic institutions, legal system, political regime.*

• Introducere

Punând la îndoială înțelegerea democrației, ne concentrăm în esență pe valorile și principiile care stau la baza acesteia: libertatea, echitatea, statul de drept, drepturile fundamentale ale omului etc.

Democrația este un obiect fluctuant, este în esență *un ideal*, *un proiect*, adică *o idee construită intelectual* în amonte de orice realizare instituțională și care are ca scop înnobilarea unui sistem. Este, în același timp, *un regim*, adică rezultatul unei voințe politice, istorice și sociale [1, p.1-25]. Democrația este așadar atât în amonte, cât și în aval de organizare a puterilor, iar cele două aspecte ale ei nu coincid involuntar. Rezultă că nu este posibil să se descopere un „sens" *absolut* și *perfect* care să fie cuprins de la început în conceptul de democrație. Acest concept nu aparține domeniului esențelor, ci celui al semnificațiilor, care va depinde de mediul și contextul în care se inserează proiectul democratic și realizările sale instituționale [2, p.1-11]. Dar, lipsa unanimității în jurul noțiunii de democrație nu este însă o problemă în sine, atâta timp cât contururile sale sunt identificabile.

• Materiale și metode

Au fost aplicate mai multe metode de cercetare științifice specifice domeniului juridic. În dezvăluirea problemei științifice, o atenție deosebită a fost acordată argumentării dispozițiilor și concluziilor științifice, evaluării lor critice. Metoda dialectică a făcut posibilă luarea în considerare a dinamicii conceptelor de Constituție, democrație, drepturi etc. a formelor și conținutului acestora. Metoda sociologică ne-a servit în scopul sistematizării și interpretării datelor informative din practica judiciară națională și internațională. Metoda logică a fost una decisivă în elucidarea esenței fenomenelor cercetate,fiind inclusă în interpretarea noțiunilor de democrație, Constituție, principii constituționale etc.

• Rezultate și discuții

Etimologic din grecescul "*demokratia*", democrația reproduce, în sens general, un sistem în care oamenii (*demos*) exercită puterea (*kratos*). Această dimensiune reflectă caracteristica fundamentală a democrației, dar nu reflectă pe deplin domeniul de aplicare al programului, în particular a mecanismelor de exercitare a puterii şi a modurilor lor de exprimare în societate.

Primele elemente de protecție juridică a drepturilor democratice le schițează *”Magna Charta Libertatum”*, adoptată în 1215 în Anglia. Carta conține minimum „instrumente de promovare și protecție a drepturilor omului”, care au inspirat mai târziu documente ca: *„The Petition of Rights”* (1628) și *„Habeas Corpus Act” (*1679) [3, p.317-330]. Ca formă reprezentativă democrația apare pe scena mondială la sfârșitul sec. al XVIII-lea în rezultatul unei serii de inovații apărute de-a lungul mai multor intervale de timp. Acest proces o face mai rezistentă, mai adaptabilă și mai versată decât alte forme de guvernare.

Declarația unanimă a celor treisprezece State Unite ale Americii la 4 iulie 1776 s-a construit pe obiectivele comune a unor drepturi inalienabile, printre acestea se numără ”*Viața, Libertatea și căutarea fericirii”*[4]. Apelul Declarației la autoguvernare și libertatea au dat naștere Națiunii americane. Ordinea politică întemeiată pe Declarația de Independență și Constituția Statelor Unite, ne aduce mesajul că, statele-națiune bazate pe libertatea individuală, egalitate în condițiile legii și consimțământul celor guvernați sunt cele mai bune resurse pentru asigurarea drepturilor inerente a tuturor persoanelor.

Strigătul de luptă al Revoluției Franceze: ”*Libertate! Egalitate! Fraternitate!”* și până astăzi, se referă la valorile fundamentale ale democrației și modelează structurile juridice din multe țări. Iar, Declarația din 26 august 1789 va constitui una dintre cele mai importante moșteniri ale Revoluției Franceze. Principiile generale ale dreptului vor exprima cele mai înalte aspirații ale oamenilor: libertatea, egalitatea, dreptatea, unitatea, determinând în același timp existența realității juridice materiale în calitatea lor de premise ale ordinii juridice pozitive. În jurul acestor precepte călăuzitoare ale dreptului se dezvoltă întreaga viață juridică internă și internațională, reprezentând un subiect de maximă rezonanță în gândirea juridică.

Pentru a reproduce cele enunțate, Declarația Universal[a Drepturilor Omului din 1948 [5] a consemnat în preambul *„... recunoașterea demnității inerente [a] tuturor ... și a drepturilor lor egale ...”* și art. 1 al Declarației: *„Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi.* Din această observație s-a născut și apoi a înflorit ideea unui cadru legal al legii prin recunoașterea unor drepturi individuale pe care nici măcar aleșii, care au stat în calitate de legiuitori nu le-au putut încălca. Discursul juridic a avut un răspuns la această așteptare, cu teoriile constituționalismului și ale statului de drept, a căror dezvoltare în țările europene au preluat opera deja profund lucrată de doctrina americană. Legea în aceste noi modele nu mai este eseul perfect a aleșilor poporului, ci o normă care își trage valoarea din conformitatea normelor, care îi sunt superioare - cu *Constituția* în vârf - care poartă un anu-

mit număr a drepturilor fundamentale pe care legiuitorului i se interzice să le încalce și asupra cărora un judecător veghează [6, p.123]. Astfel, Democrația ca un *ideal*, *un principiu* și *un drept fundamental* se lansează în discursul juridic normativ internațional și național.

O Constituție, prin însăși natura sa, are în *mod ideal* o unitate, o etică interioară și reflectă anumite principii generale și decizii fundamentale cărora le sunt subordonate dispozițiile individuale [7]. Democrația nu este un sistem perfect este, însă, perfectibilă. Societatea, nu este nicăieri, nici omogenă și nici predispusă să devină așa. Din perspectiva drepturilor și obligațiilor, diviziunea societății se poate lesne face în părți mai mici decât celulele de bază din care se spune că este alcătuită. Cine stă la bază cui? Principiile la baza eticii sau etica la baza principiilor? Poți cere unei societăți să respecte principiile? Categoric, Da!

Societatea face democrația, însă doar o societate educată poate primeni democrația.Im. Kant spune, că la baza eticii stă activitatea specifică a rațiunii pure și că regulile practice pot fi subiective (și nu sunt doar maxime) sau obiective (acestea sunt legile). Principiile sunt ghidaje, legi naturale care nu pot fi încălcate, când cea mai mare parte a societății (niciodată toată) va respecta cea mai mare a principiilor (niciodată pe toate)? Cred că doar atunci când cea mai mare parte a indivizilor din societate vor respecta aceleași norme de conduită morală, același cod de etică.

Deci, Constituția este, tocmai, acel fapt simbolic care oferă oamenilor posibilitatea de a „ieși" din determinările lor sociale, de a nu se mai vedea în diferențele lor sociale, ci de a se reprezenta ca ființe cu drepturi egale între ei. Constituția ca *totalitate de principii*actualizează și întărește ideea, considerând că poporul este subiectul puterii constitutive și presupus ca *o unitate politică*. O Constituție este actul prin care un popor își exprimă *suveranitatea*, aceste formule și altele similare oferă o reprezentare cronologică a relației dintre oameni și Constituție.

Principiile de bază expuse în Constituție nu reprezintă idei filosofice, ci, fiind înscrise în textul Constituției, sunt norme juridice, adică reguli obligatorii de conduită. Specificul multor reguli din Constituție este acela că ele apar, la prima vedere, a fi vagi căci conținutul lor (conduita care trebuie urmată) nu este nu este evident la prima lectură a textului, ci necesită un amplu *proces de interpretare*. Acest tip de reguli sunt denumite principii generale de drept: ne aflăm tot în prezența unor reguli obligatorii numai că au un element aparte – principiile generale de drept indică un scop, care trebuie atins sau o valoare care trebuie să fie protejată și nu impun o anumită soluție într-un anumit caz particular [8].

Atunci când Constituția Republicii Moldova prevede în art. 1 alin. (3) că ”Republica Moldova este un stat de drept”, legea fundamentală nu descrie statul R. Moldova, ci impune o anumită conduită (într-un stat de drept este obligatorie supremația Constituției, respectarea drepturilor fundamentale, limitarea puterii arbitrare printr-o lege clară și previzibilă [9]).

Aceste premise sunt valabile și în raport cu conceptul de democrație constituțională. Democrația constituțională desemnează sistemul în care puterea este exercitată în această comunitate. Este un sistem, în care puterea aparține poporului, dar este exercitată în cadrul juridic trasat prin Constituție și de regulă, într-o modalitate indirectă prin organele reprezentative. În calitate de garant al supremației Constituției, revine Curții Constituționale sarcina să protejeze acest sistem.

Protejarea sistemului nu reprezintă un scop în sine: sistemul unei democrații constituționale este creat pentru a proteja libertatea și democrația umană. În drept, conceptul de democrație nu se mai rezumă la simpla idee de participare a cetățenilor în procesul electoral, ci presupune ”ca fundament respectarea ființei umane și a statului de drept” [10, p.11].

Constituția Republicii Moldova cuprinde în linii mari trei concepte interconectate, dar distincte, care definesc democrația. În primul rând, Constituția este susținută de conceptul *suveranității naționale* care *”aparține poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct* şi *prin organele sale reprezentative”* [9 art.2]. În al doilea rând, Constituției reflectă *separarea puterii* între cele trei ramuri: ”legislativă, executivă şi judecătorească [...] ce colaborează în exercitarea prerogativelor ce le revin” [9, art. 6]. În al treilea rând, Constituția *protejează anumite drepturi* şi *libertăți* ale cetățenilor Republicii Moldova [9, art. 15], reafirmând *”egalitatea în drepturi a popoarelor* şi *dreptul acestora la autodeterminare, conform Cartei ONU, Actului final de la Helsinki* şi *normelor de drept internațional”*.

Noțiunea de ”democrație” este exprimată expres de un șir de articole ale Constituției [9]. De exemplu: art. 1. alin. (3): *”Republica Moldova este un stat de drept, democratic...”*; art. 5 alin. (1): *”Democrația în Republica Moldova se exercită în condițiile pluralismului politic...”;* deputații, conform art. 79, depun jurământul *”... să apăr democrația ...”*; ”*forțele armate sunt subordonate exclusiv voinței poporului pentru garantarea ... a democrației constituționale”* (art. 108).

Statul de drept, după cum am menționat,este strâns legat de idealurile democrației, iar democrația nu poate exista fără statul de drept. Aceasta se datorează faptului că statul de drept este o categorie și un principiu fundamental consacrat în textul constituțiilor: de exemplu, art. 1 din Constituția

Republicii România [14] art. 4 din Constituția Republicii Bulgaria [15]; art. 1 din Constituția Republicii Cehe [16], art. 2 din Constituția Republicii Polone [17] etc.

”Statul de drept” și în Republica Moldova asigură: a) supremația Constituției, corelarea actelor normativ-juridice cu aceasta; b) garantează regimul de separație și colaborare a puterilor publice ”în exercitarea prerogativelor ce le revin, potrivit prevederilor Constituției” (art. 6); c) consfințește pachetul de garanții, inclusiv garantarea principiului legalității, care asigură respectarea drepturilor și libertăților cetățenilor etc.

Obiectul la care se referă sintagma art. 1 din Constituția RM[9]: *”... un stat de drept, democratic...”*; poate fi apreciat ca o noțiune abstractă și generală, sau ca un concept atemporal, însușit ca un *tip idealizat* de stat, construit din observarea stărilor istorice, fără a fi confundat cu ele. Tipul ideal de stat nu este nici bun, nici rău, este unul neutru din punct de vedere axiologic. Întrucât normele constituționale se referă la un standard, acest model *”Statul Republica Moldova”* este în acest sens *normativ*, dar scopul său rămâne *pur analitic*. Introducerea brutală a liberalismului în anii ,90 a dus la o reală descompunere a statului și a organizării sociale și economice a Uniunii Sovietice. Trecerea de la comunism la democrație și capitalism în țara noastră a fost ratată. S-a crezut mult timp că această descompunere este doar tranzitorie. În loc să realizăm instituționalizarea modelului politic și economic occidental (considerat modelul statului de tip ideal), am ajuns la articularea unui stat și a unei economii cu un regim de tip tranzitoriu. Acest lucru pare la moment puțin plauzibil. Deci, după cum vedem, modelul este fix, static, dar realitatea este variabilă, pentru că statul este întotdeauna mediat de oameni.

Constituția, ca *”Legea Supremă a Republicii Moldova”* (art. 7) [9] prevede democrația și valorile ei ca un fundament ideologic, politic și social în asigurarea suveranității şi independenței, statului de drept şi democratic, în care demnitatea umană, drepturile şi libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea şi pluralismul politic sunt garantate.

Consfințirea principiului statului de drept, prevăzut la art. 1 alin. (3) din Constituție [9], privesc scopurile majore ale activității statului Republica Moldova, prefigurate în ceea ce numim domnia legii. Sintagma determină subordonarea statului față de sistemul juridic, asigurând mijloacele juridice necesare, care vor permite dreptului să cenzureze opțiunile politice și, în acest spațiu, să atenueze eventualele tendințe abuzive, discreționare ale structurilor etatice.

Supremația legii în calitate de principiu al statului de drept a devenit o axiomă. În acest sens s-a expus Curtea Constituțional al Republicii Moldova: „*stat de drept” semnifică subordonarea statului față de lege. Nimeni persoană*

fizică, persoană juridică sau autoritate publică – nu poate fi mai presus de lege"[15]. Respectarea principiului legalității asigură concomitent respectarea celorlalte principii, deoarece legalitatea este condiția existenței și mijlocul realizării tuturor principiilor constituționale. "*Or, realizarea practică a principiului separației puterilor de stat constituie, la rândul său, o condiție primordială de edificare și funcționare a unui stat de drept"* [16].

Mai precis, Constituția contribuie la democrație: a) prin conținutul său juridico-normativ cu forță supremă, care sporește orientarea democratică a dezvoltării statului și a întregului sistem de drept; b) consfințește valorile și idealurile constituționale; c) determină limitele intervenției statului în viața individuală și colectivă a cetățenilor; d) ca conținut informațional oferă informații privind regimul constituțional și regimul politic al statului, organizarea teritorială a statului, garanțiile drepturilor persoanei etc.; e) ca instrument de asigurare a echilibrului între puterile: legislativă, executivă și judecătorească; a grupurilor sociale și politice; f) determină dispozițiile programelor de dezvoltare și modernizare a statului și a societății etc.

Democrație înseamnă și *"suveranitatea națională"*, care conform art. 2 alin. (1) din Constituție [9]*"aparține poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct* și *prin organele sale reprezentative ..."*. Suveranitatea națională exercitată în mod direct se realizează conform art. 75 din Const. prin referendum. "*Hotărârile adoptate potrivit rezultatelor referendumului republican au putere juridică supremă"* (art. 75 alin. (2) din Const.). Exercitarea suveranității naționale se realizează și prin organele sale reprezentative. Reprezentative sunt organele în care membrii lor acționează ca mandatari ai poporului, luând decizii în numele celor care le-au acordat delegarea respectivă. Constituția Republicii Moldova consacră ca organe reprezentative: Parlamentul (art. 60-76 din Const.); consiliile locale și primarii (art. 112-113 din Const.).

Principiul oricărei suveranități constă în *națiune*. Conform art. 10 alin. (1) statul Republica Moldova [9] *"... are ca fundament unitatea poporului"* ce desemnează forma „superioară de comunitate umană": a) produsul unui îndelungat proces istoric, având la bază b) comunitatea de origine etnică; c) de limbă; d) de cultură; e) de religie; f) de factură psihică; g) de viață; h) de tradiții și j) de idealuri, dar mai ales trecutul istoric și de voința de a fi împreună a celor care au dăinuit pe un anumit teritoriu" [17, p.13].

Egalitatea (art. 16) se bucură de o consacrare constituțională, pornind de la faptul că, este considerată a fi piatra de temelie a constituționalismului, principiu fundamental în reglementarea relațiilor dintre oameni, societate și

stat. Plasarea acestui articol în cadrul dispozițiilor generale, asigură aplicabilitatea principiului egalității tuturor drepturilor, libertăților şi îndatoririlor fundamentale din acest titlu, conturându-i şi valoarea sa de garanție. Egalitatea desemnează drepturi şi libertăți egale pentru toți cetățenii, precum şi îndatoriri fundamentale egale. Analizând conținutul art. 16 determinăm trei elemente constitutive: *respectarea, egalitatea* şi *nediscriminarea*. Referitor la primul component, alin. (1) anticipează: *„respectarea* şi *ocrotirea persoanei constituie o îndatorire primordială a statului"*, sugerând ideea egalității, fiind vorba despre orice/fiecare persoană. Aliniatul (2) este dedicat nemijlocit egalității, după cum urmează: *„toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii* şi *a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială"*.Deci, egalitatea cetățenilor se recunoaște atât în fața legii, cât şi în fața autorităților publice; atât legea, cât şi autoritățile publice sunt obligate să trateze toți cetățenii în același mod - în mod egal. La fel în condiții de egalitate urmează a fi tratați toți cetățenii străini şi apatrizii fără nicio privilegiere sau deosebire. Conform art. 19, alin. (1) din Constituție *„cetățenii străini* şi *apatrizii au aceleaşi drepturi* şi *îndatoriri ca* şi *cetățenii Republicii Moldova, cu excepțiile stabilite de lege"* [9].

În baza art. 16 din Constituție[9], al doilea component – *egalitatea cetățenilor în fața legii* - urmează a fi înțeleasă ca o egalitate formală a drepturilor, care impune exercitarea dreptului real existent, fără excepții, vizând titularul dreptului. Articolul nominalizat nu conține nimic referitor la nediscriminare, ci consacră doar egalitatea tuturor în fața legii şi a autorităților publice în pofida diferitelor inegalități sociale. Deci, în esență, constituantul se limitează exclusiv la recunoaşterea egalității juridice formale a tuturor. Art. 16 din Constituție nu este unicul care consacră egalitatea, acesta este corelat cu alte articole constituționale, fiind vorba despre art. 10, art. 35 alin. (7), art. 38, alin. (1), art. 41 alin. (2), art. 48, alin. (2) etc.

Conform art. 38 alin. (1) din Constituție[9] *"Voința poporului constituie baza puterii de stat. Această voință se exprimă prin alegeri ..."*. Dreptul de vot face parte din drepturile politice ale cetățenilor şi au ca obiect de reglementare participarea lor la guvernare.

Prevederile constituționale sunt în concordanță cu standardele internaționale în materia alegerilor. *"Cetățeanul Republicii Moldova participă la alegeri prin vot universal, egal, direct, secret* şi *liber exprimat"* (art. 38 [18]). Conceptul de uniune socială și de voință generală dinamică care îi este inerentă, poartă cu el *idealul* de egalitate și libertate a membrilor societății. Putem susține că

democrația implică în mod necesar egalitatea morală și politică a cetățenilor. În mod corelativ, îmbunătățirile și progresele sale ajung în mod logic să fie concepute în principal în ceea ce privește reducerea inegalităților. Însă, acest obiectiv nu este întotdeauna ușor de atins, deoarece condițiile alegerilor sunt complexe și procedurile sunt meticuloase și chiar capricioase. Sinceritatea poate fi păstrată doar dacă statul rămâne în poziția sa de actor neutru și obiectiv. Dar, rezultatul depinde în mare măsură și de simțul civic al cetățenilor.

Există și opinii, că Constituția dispune și de unele idei nihiliste. Ea se opune dinamismului social, proliferării inițiativelor, spontaneității creative, imaginației politice. Ea se opune voinței rațiunii; îi obligă pe toți să înțeleagă viața politică prin limbajul şi categoriile pe care le instituie; obligă viața politică să se desfășoare cu respectarea proceselor și procedurilor legale; impune acțiuni și decizii politice de a respecta principiile pe care le stabilește. ”Acolo unde începe Constituția, acolo se termină viața” [19, p.18], susține D. Rousseau. În realitate, nu organizează nimic, nu comandă nimic, nu obligă nimic, nu garantează nimic; „la propriu”, scria Pierre Avril, „textul Constituției nu înseamnă nimic” [20, p.151]. Prin urmare, este iluzoriu să credem că Constituția „înseamnă” sistem parlamentar sau sistem prezidențial sau sistem semiprezidenţial, oricare ar fi organizarea separării puteri „dorite” de scrierile constituționale. Unitatea puterii de stat se reconstituie asupra executivului prin grația logicii politice, atribuind taberei majorității victorioase controlul asupra puterii normative. De asemenea, este iluzoriu să credem că constituția „înseamnă” un principiu al ordinii din care se deduc logic toate regulile de comportament ale actorilor sociali, găsind mai mult inspirații în jocul intereselor specifice. Este încă iluzoriu, menționează Dominique Rousseau să credem, că Constituția „înseamnă” comandă și constrângere; este făcută din cuvinte – egalitate, libertate, justiție, administrare..., care nu necesită nici un comportament anume deoarece ele nu poartă nici o determinată unică, dar au multiple sensuri care permit ca actorii politici să-l aleagă pe cel care corespunde dorinței lor de acțiune [19, p.18-19]. După cum vedem discuțiile asupra Constituției ca fundament al democrației pot fi diferite.

Un factor negativ ce duce la neîncrederea cetățenilor în democrație este și*dezinformarea*, care determină formele posibile de informații false, incorecte sau înșelătoare create și/sau diseminate în mod deliberat cu scopul de a influența opiniile sau comportamentele, de a face bani sau de a dăuna societății, de a provoca polarizare sau de a submina democrația. În contextul alegerilor, acești subiecți încearcă nu atât să-i facă pe alegători să creadă într-un alt adevăr, ci mai degrabă să semene confuzie în rândul populației,

făcând mai dificilă distincția între informațiile corecte și cele înșelătoare. Toate acestea pot duce la instabilitate, o mai mare diviziune în cadrul societății și chiar la nihilism. În plus, informațiile înșelătoare pot fi, de asemenea, difuzate pentru a pune la îndoială legitimitatea, securitatea și fiabilitatea procesului de vot și a sistemelor tehnice. Dezinformarea și alte forme și instrumente de influență reprezintă un potențial pericol pentru democrația noastră. De exemplu, organizarea alegerilor Prezidențiale din septembrie 2024 [21] au demonstrat clar că anumite persoane (indivizi, grupuri, grupuri de lobby sau chiar state) au încercat să influențeze procesul electoral atât în țară, cât și în diasporă.

Numeroase sondaje relevă că sprijinul consecvent pentru democrație e deja destul de redus în toată Europa. Susținerea publică pentru democrație va continua să scadă, existând posibilitatea ca Europa să ajungă la un punct de cotitură în care formele nedemocratice de guvernare nu numai că vor prinde rădăcini, ci vor începe chiar să înflorească.

Conform sondajului global din 2023 al OPEN Society Fondation, la care Fondation International Comunications Hub (Comuns Hub) [22] a contribuit și pe care ulterior le-a analizat, numai 38% din adulții germani sunt susținătorii consecvenți ai democrației. În Franța procentul este doar de 28%, în vreme ce Italia și Polonia sunt sub 45%, în România sprijinul consecvent pentru democrație nu depășește 45%.

Pentru a fi definit drept ”susținător inconsecvent al democrației” o persoană trebuie să răspundă la cel puțin una din cinci întrebări: într-un mod care contravine normelor democratice. Un respondent ar fi putut fi de acord că un conducător puternic, care ignoră rezultatele electorale și autoritatea legală a Parlamentului e acceptabil sau că o guvernare nedemocratică e preferabilă democrației.

Ar fi putut răspunde, că democrația e o formă de guvernare nepotrivită pentru țară sa sau că formă potrivită ar fi o administrație militară. Teoretic, cu cât o persoană răspunde la mai multe întrebări într-un mod incompatibil cu democrația, cu atât mai puțin susține democrația.

Tot în aceste sondaje se vede că tinerii europeni au susținere consecventă pentru democrație mai mică decât părinții și bunicii lor. De exemplu, în Germania doar 21% din generația Z și milienalii susțin consecvent democrația, față de 66% la cei trecuți de 70 de ani. În Polonia doar 25% din cei cu vârsta de 18-29 ani susțin consecvent democrația. Valabil și în Franța – cu numai 17% – și chiar în Italia, unde, deși susținerea tinerilor e de 34% în cazul italienilor vârstnici ea aproape se dublează.

Aceasta este situația de criză care, dacă nu va fi abordată și corectată urgent, prevestește un viitor periculos pentru continent. Pe măsură ce actualii tineri europeni vor îmbătrâni și le vor lua locul cetățenilor vârstnici în societate – un proces pe care îl numim ”succesiune demografică” – nucleul susținerii pentru democrație se va contracta inevitabil chiar și mai mult, pe tot cuprinsul Europei. Rezultatul? Un ecosistem social fertil pentru declinul democrației și deloc imputabil, chiar pentru colapsul ei.

Este o concluzie simplă de tras, că cu cât se reduce baza de sprijin consecvent pentru democrație în Europa, cu atât mai probabil e că democrația să fie vulnerabilă la golirea ei de conținut de către demagogi, suveraniști și autoritari, care vor să exercite puterea fără constrângerilor regulilor și normelor democratice.

Cel mai trist aspect al vieții actuale este, că știința acumulează cunoștințe mai repede decât acumulează societatea intelectuală înțelepciune.

Un scenariu sumbru ar fi acela în care luarea deciziilor viitoare va fi un proces greu, controversat, și, ulterior contestat.

Oarecare dintre situațiile sumbre în care am putea fi poate fi evitată prin comunicare simplă, sinceră și constantă.

Democrația nu se dăruiește, nu o primești cadou, se revendică, se organizează, se construiește și se luptă pentru ea.

Anterior, am menționat că democrația este nu numai o idee, dar și un regim. Regimurile democratice, în ultimul timp, pierd terenul în mai multe state. Vom încerca să apelăm la unele date care demonstrează acest proces negativ.

Institutul V-Dem este un institut de cercetare independent, care funcționează pe lângă Departamentul de științe politice al Universității Gothenburg din Suedia. El este renumit, printre altele pentru raportul anul pe care îl produc și care, plecând de la o imensă de date și un număr impersonal de colaboratori externi analizează evoluția standardelor democratice pe multiple criterii în peste 170 de țări.

În raportul său din 2023, realizat pe baza informațiilor culese în anul 2022 concluziile sunt îngrijorătoare. Regimurile autocratice sunt în ascensiune marcantă la nivel mondial.

Împărțind modelele politice în: a) autocrații închise (principiile democratice nu sunt respectate); b) autocrații electorale (principiile democratice sunt mimate și/sau îndeplinite într-o mică măsură); c) democrații electorale (principiile democratice sunt îndeplinite parțial, dar în general, satisfăcător); d) democrații liberale (toate principiile democratice sunt îndeplinite), raportul concluzionează, că nivelul democrației la nivel mondial este într-un regres

major. În 2012, 46% din populația globală trăia în autocrații, pentru ca în 2022 procentul să crească la 72%. Mai mult, pentru prima dată în mai mul de două decenii lumea are mai multe regimuri autocratice închise (28% din populație) decât democratice liberale (13% din populație).

Balanța puterii economice este și ea într-o schimbare profundă. Așa, 46% din PIB-ul global este realizat în țări autocratice, în timp ce ponderea comerțului între țările democratice a scăzut de la 74% din comerțul mondial în 1998 la 47% în 2022.

Este o tendință, care arată țările autocratice, depind comercial din ce în ce mai puțin de țările democratice, în timp ce dependența țărilor democratice de cele autocratice s-a dublat în ultimii 30 de ani. Astfel de evoluțiisunt cu atât mai îngrijorătoare cu cât războiul din Ucraina ne-a arătat tendința regimurilor autocratice de a folosi resursele ca mijloc de presiuni politice.

Calitatea alegerilor s-a înrăutățit în 30 de țări, cenzura presei în 47 de țări, represiunea organizațiilor societății civile s-a intensificat în 37 de țări. Grecia este nominalizată ca fiind una dintre țările cu cel mai important regres democratic. Ungaria, Turcia și Serbia, și ele, în proximitatea României sunt considerate a fi democrații electorale.

Vestea bună este, că în fața valului autocratizării, există și țări care au reușit să facă o întoarcere de 180 de grade, revenind la regimuri democratice. Țările europene nominalizate în acest sens sunt Moldova, Macedonia de Nord și Slovenia.

Institutul V-Dem remarcă, că revenirea la regimuri democratice nu este un proces ușor, el fiind cu atât mai dificil de demarat și finalizat, cu cât formele de autocrație sunt mai consolidate și mai extreme.

Conform V-Dem evoluțiile care au dus la reversarea autocratizării în țările analizate au fost: a) mobilizarea în masă a populației împotriva celor aflați la putere; b) opoziția sistemului judiciar la deciziile executive abuzive; c) opoziția politică unită, sprijinită de societatea civilă; d) alternanța la putere aduse de alegeri cu mită; e) sprijinul și protecția instituțiilor internaționale.

Spre deosebire de perioada analizată, în prezent, riscul major este, că atenția atât de multă la pericolele aduse de dușmanii din exterior , reali sau imaginari votanții au șanse mari să-i ignore sau să-i subestimeze pe dușmanii democrației din interior.

Până la urmă, mulți autocrați au apărut în urma unor procese democratice pe care au avut apoi grijă să le pervertească în folosul propriu său să le demoleze. Indiferent de țară, regimurile democratice pot supraviețui doar cu condiția de a fi în permanență apărate, cultivate și consolidate.

Pluralismul politic (art. 5 Const.) se bazează în principal pe o viziune prin care cetățenii sunt implicați în acțiuni politice prin diferite grupuri de interese, pentru a-și asigura propriile interese legitime. Al doilea punct forte al pluralismului este că, încurajează grupurile mici să-și dezvolte tacticile și strategiile lor prin menținerea interesului lor. Sistemul juridic este un arbitru care garantează acest sistem politic să funcționeze, și să funcționeze adecvat. Pluralismul politic se bazează pe următoarele principii și norme juridice: egalitatea juridică între partide; dialogul politic între partide; consensul politic.

Analiza legislației permite de a constata că în Republica Moldova sunt create toate condițiile necesare instaurării *de facto* a pluralismului politic (de jure ele există). Se prevăd două premise importante: libertatea opiniei (art.32 din Const.) şi dreptul de asociere liberă (art.41 din Const.), precum şi multitudinea de garanții ale activității partidelor.

Cei drept, la adresa acestui principiu apar și anumite critici pe măsură ce există grupuri (partide), care sunt dominante asupra altor grupuri mai mici. Aceste grupurile pot influența grupurile mici, ce poate aduce la fenomene politice nedorite (de exemplu, nemulțumiri, revolte, și chiar revoluții). În plus, însăși ideea de democrație se bazează pe ceea ce J. Rawls a numit *„faptul pluralismului rezonabil”*: o ordine democratică urmărește să producă norme obligatorii, care pot fi acceptate în mod rezonabil de toți cetățenii, în ciuda intereselor și valorilor lor concurente. Pe de altă parte, democrația poate fi susținută doar dacă există un consens minim asupra normelor de bază, care guvernează modalitățile de soluționare a problemelor colective. Ca urmare, democrația își găsește limitele în acomodarea pluralismului acolo unde acel pluralism se întoarce împotriva democrației însăși; adică atunci când întâlnește poziții care ele însele nu sunt dispuse să recunoască validitatea valorilor și intereselor concurente. În afara acestor extreme, o politică democratică trebuie să caute în mod continuu modalități de a se adapta la diversitatea de interese și valori pe care le întâlnește [23, p.1-25].

Un al principiu al democrației este *”Separația și colaborarea puterilor”* (art. 6 din Const.) ce prevede cele trei puteri: *legislativă, executivă și judecătorească* -, și corelațiile întreele. Principiul politic al separării puterilor și al realizării echilibrului între cele trei ramuri a fost considerat unul esențial în menținerea guvernării democratice și reprezentative.

Modelul *ideal*, prevede condițiile în care cele trei branșe ale puterii ar trebui să îndeplinească sarcini distincte: legislativul – face legi; executivul – aplică legile și justiția, care interpretează legea și se asigură că această lege este respectată. Dar, ar fi autentic să zicem că echilibrul, în ciuda simbolismului său,

nu și-a dobândit niciodată atitudini amabile în cadrul raționamentului juridic. Când este invocat, aproape niciodată nu se bazează pe explicații științifice dovedite [22, p.18]. Până la urmă, fiecare trebuie să aibă funcții distincte, partajate și separate, astfel încât să nu poată fi abuzate. Prin această aranjare a puterilor, și astfel distinsă, puterea oprește mecanic puterea. Separarea puterilor constituie atunci soluția la limitarea puterii pentru a garanta libertățile și a pleda pentru o guvernare moderată [22, p.18-19].

Având în vedere faptul că Parlamentul este cel ce votează bugetul pare a prevala ca mai importantă între puterile unui stat. În plus, el este direct ales de cetățeni (art. 61 din Const.), prin urmare, direct responsabil pentru deciziile pe care le ia (art. 66 din Const.), dar este și titularul maximei legitimități în stat, fiind *"unica autoritate legislativă a statului"* (art. 60 alin. (1) din Const.). Acceptând situația ca consecință, Parlamentul poate abuza de această poziție specială spre a controla celelalte puteri, a le modifica agenda, a le revoca ori numi funcționari mai competenți ori mai loiali față de legislativ. În scopul de a preveni aceste disfuncții, echilibrul prin controlul reciproc se impune ca fiind regula de aur.

În același context vom atrage atenția asupra formării "libere și greu de controlat a tot felul de majorități și minorități" legislative ce pot pune în pericol orice structuri de putere. Probabil de acesta se propun două remedii. *Primul* – "constituirea unei „voințe generale" a întregii societăți, un fel de meta-narațiune, care să țină societatea laolaltă și să prevină orice diviziuni interne. *Al doilea* – societatea va fi divizată în atât de multe părți, interese și clase de cetățeni, încât drepturile indivizilor sau ale minorităților să fie într-un foarte mic pericol din partea oricărei combinații interesate a majorității" [25]. Fiindcă, "echilibrul este, prin natura sa dinamic și, în consecință, imperfect în orice moment" [26, p.223-224].

Actul guvernării, sub aspectul performanței instituționale ale guvernului și autorităților administrative centrale și locale în societatea noastră se află în plină schimbare democratică și de modernizare social-politică. „Ordinea publică, siguranță în trafic, sprijin pentru cetățenii care revin acasă din diaspora și grijă pentru cei aflați în dificultate – sunt doar câteva din responsabilitățile instituțiilor în această perioadă" [27]. Necesitatea funcționării unei guvernări democratice pentru societatea noastră reiese din câteva motive principale. În primul rând, Republica Moldova rămâne în continuare vulnerabilă în fața unor mari probleme și dificultăți legate de lipsa coabitării instituționale, de corupția în toate domeniile vieții sociale, de migrația semnificativă a populației, de exodul de creieri (*brain drain*) etc., care au încetinit în ultimul deceniu

procesul de reformă democratică și modernizare politică [28, p.27]. Europarlamentarii au acuzat repetat Moldova de justiție selectivă, progres limitat în combaterea corupției, presiune asupra liderilor opoziției și încercări de a slăbi presa independentă [29, p.28].

Crizele de guvernare prelungită din Republica Moldova au lăsat în umbră nerezolvarea multor probleme de interes public, au afectat și derutat populația în contextul realizării reformelor naționale în următoarele domenii prioritare: funcționării instituțiilor democratice, cu un accent particular pe cooperare în materie constituțională și electorală și pe lupta împotriva corupției; reforma sectorului justiției și independența organelor judiciare; protecția și promovarea drepturilor omului, inclusiv combaterea traficului de ființe umane și lupta împotriva discriminării; libertatea și pluralismul mass-media; democrația locală și descentralizarea și, drept urmare, crearea unui nivel de trai decent pentru cetățeni.

Criza multidimensională interminabilă a puterii a condus la alegeri permanente (patru alegeri parlamentare anticipate – în 1994, 2001, 29 iulie 2009 și în 2010), a generat crize constituționale (în anii 1999-2000 și în anii 2009-2012), a determinat instalarea unor guverne provizorii (Republica Moldova a avut două guverne minoritare – Guvernul Braghiș, 1999-2001, și Guvernul Gaburici, prima jumătate a anului 2015) și a guvernărilor instabile (în istoria politică recentă a Republicii Moldova au fost constituite 11 coaliții de guvernare) [29, p. 377-382]. Amintim că perioada de activitate a tuturor alianțelor de guvernare care s-au perindat la cârma țării din 1994 până în 2019 a durat nu mai mult de doi ani, cu excepția penultimei majorități parlamentare, 2016–2019, toate confruntându-se cu dificultățile și deficiențele actului de guvernare, pe de o parte. Pe de alta, persistă riscul majorat al concentrării tuturor ramurilor puterii de către un partid sau coaliție de guvernare (cazul PCRM, 2001-2009, sau cel al PDM, 2016-2019 [28, p. 30], sau cel al PAS 2020-2025).

Practic, a dispărut multitudinea de opțiuni, poziții, idei. Există doar două opinii – „pro" și „contra". Nu se mai caută soluții de compromis, soluții optime. Așadar, orice formulă de guvern (majoritar și/sau minoritar) implică o mulțime de riscuri, fie în procesul constituirii coalițiilor de guvernare (lipsa unui parteneriat politic stabil cu formularea anumitor „principii, norme și valori morale" de conlucrare între părțile componente – este și cazul guvernului de coaliție format după alegerile parlamentare din 24 februarie 2019, numit și „Alianța Kozak"), fie în procesul guvernării (blocaje instituționale din partea opoziției politice, lipsa coabitării instituționale, transfugii politice etc.) [28, p. 30].

Și, justiția este *o componentă a democrației* din Republica Moldova. Statul, ca entitate politico-juridică și structură socială îndeplinește mai multe funcții, dintre care cea *jurisdicțională*, exprimată prin rezolvarea litigiilor care apar în procesul aplicării și realizării actelor normative. Conform separației și colaborării puterilor (art. 6.) ”în Republica Moldova puterea legislativă, executivă și judecătorească sunt separate și colaborează în exercitarea prerogativelor ce le revin ...”. Conform HCC cu privire la interpretarea art. 114 din Constituția Republicii Moldova Nr.21 din 23.06.97 [30]: *”Justiția este un gen de activitate juridică deosebit. Sensul ei este dezvăluit în legătură sistematică cu normele art. 6, 20, 21, 22, 115, 116, 117, 119, 120 din Constituție*”.

Sursa puterii de a judeca este judecătorul; este cel pe care Constituția îl deleagă ca atare, a cărui jurisdicție o determină și al cărui statut îl fixează; tot ea este cea care declară principiile fundamentale care guvernează procesul. ”*Justiția se înfăptuiește în numele legii numai de instanțele judecătorești”*. Aceste instanțe judecătorești ”*au competențe distincte și înfăptuiesc justiția în forme procesuale diferențiate“*. Funcția principală și exclusivă a instanțelor judecătorești este *”înfăptuirea justiției în numele legii”* (art. 114 din Const. RM[9]).Pentru a măsura realitatea unui proces judiciar, par a fi reținute în mod special două elemente a democrației: a) *accesul cetățenilor la justiție* și b) *controlulasupra activității acestuia*.Dreptul de *acces la justiție* formează chintesența oricărei protecții de drepturi şi libertăți garantate, în afara operării rezultative a accesului la justiție, întreagă paletă a drepturilor şi libertăților nu ar fi decât himerică şi iluzorie. Respectiv, statul are o obligație pozitivă fundamentală de a-i asigura individului accesul la justiție, excepțiile fiind strict reglementate de normele naționale şi internaționale [31, p.118].

Conținutul art. 20 din Constituție [9]indică în mod expres existența unei obligații active a statului de a asigura dreptul la satisfacție efectivă în justiție. Conform prevederilor legale, obligația pozitivă a statului este de a crea *„instanțe judecătorești competente“* ce vizează un sistem de instanțe, într-un număr suficient și de a asigura funcționarei lor. Misiunea magistraților este de a asigura utilitatea acestuia.

Cu privire la *controlul* asupra activității înfăptuirii justiției, el este realizat ”în numele legii”. Legalitatea este o cerință fundamentală a activității instanțelor judecătorești. Principiul legalității este un principiu-cadru ce înglobează toate celelalte principii după care se desfășoară activitatea procesuală. Respectarea legii de către instanța de judecată prezumă nu doar aplicarea justă a normelor de drept procesual, dar și caracterul legal al instanței judecătorești, independența ei, independența și imparțialitatea judecătorilor și supunerea

acestora în fața legii [32, p. 413]. Curtea Supremă de Justiție este instanța judecătorească supremă, care asigură interpretarea și aplicarea uniformă a legislației în sistemul de justiție.

Accesul la justiție înglobează și dreptul la *supravegherea validității hotărârilor* de către un judecător superior și dreptul la executarea hotărârii atunci când aceasta nu mai poate fi contestată. Prin urmare, obligația pozitivă a statului se extinde de la sesizarea instanței până la executarea pedepsei. În cele din urmă, datorită publicității procesului, unde justiția este un loc public de exprimare, apărare și satisfacere a drepturilor și libertăților de orice natură, subiective sau obiective, individuale sau colective, civile, politice, economice, sociale și culturale. Prin urmare, Justiția este *un instrument esențial* al democrației [33, p.3-7].

La începutul sec. al XXI-lea, în contextul ideii şi practicii de edificare a statului de drept. drepturile şi libertățile omului au căpătat o importanță deosebită. Aceasta deoarece sarcina coordonării intereselor cetățenilor de semnificație socială cu cele ale puterii nu poate fi realizată fără asigurarea unui echilibru între interesele individului, a societății civile şi a statului [34, p. 54].

După declararea independenței, Republica Moldova a aderat la un șir de tratate internaționale în domeniul drepturilor omului, pentru ca aceste standarde să fie încadrate în legislația națională. Constituția Republicii Moldova reglementează drepturile fundamentale, care se interpretează şi se aplică în concordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, convențiile, pactele şi cu celelalte tratate la care Republica Moldova este parte (art. 4 din Const.) [35, p. 219-229]. Republica Moldova a ratificat Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului din 1950 prin Hotărârea Parlamentului nr. 1298/1997 [36].

Evident, când vine vorba de drepturi, este vorba de ridicarea lor la *rang ierarhic* superior pe care Constituția le descrie drept *„fundamentale”* (art. art. 24-54 din Const.). Cu adevărat, drepturile sunt fundamentale pentru că sunt, *de jure* ridicate la un rang superior și sunt ridicate la acest rang pentru că sunt *de facto* prin natura sa – *fundamentale*. Deci, Constituția dă valoare obiectivă drepturilor. Dacă „fundamentalitatea” drepturilor este înțeleasă ca o calitate obiectivă, atunci apare necesitatea alegerii unor criterii de identificare a acestor drepturi ”fundamentale” (totodată, considerate subiective) și, în măsura în care Constituția nu le indică, va fi necesar să le căutăm în afara dreptului obiectiv. Ideea ne îndreaptă clar către conceptul de *jusnaturalism*.

Ne convingem că imaginea pe care o reflectă oglinda constituțională este mai mult investită cu dorințe sau promisiuni decât cu obiectivitate: egalitatea

între bărbați și femei, libertatea individuală, prezumția de nevinovăție, fraternitatea sunt, printre altele, trăsăturile dorite, sperate, visate ale ființelor pe care excluderile, inegalitățile, nedreptățile, arbitrariul, dominația le neagă zilnic. Aici, apare dilema referitoare la ceea ce ar trebui ales în calitate de „proiect de țară" pentru toate forțele social-politice sănătoase, pentru o implicare activă a structurilor puterii de stat, a sectorului asociativ și a sectorului privat în vederea promovării a unei democrații „bune".

• Concluzii

Generalizând conchidem, că democrația rămâne un obiect proteic. Idealul democrației este unul nedeterminat, nu conține în sine un conținut precis. Este, în primul rând, un proiect, adică o idee construită intelectual înainte de orice realizare instituțională şi care are ca scop dezvoltarea unui sistem. De asemenea, și în același timp, democrația este un regim, adică deznodământul de o voință politică, istorică şi socială.

Suntem în speranța că pentru Republica Moldova un regim democratic este un „proiect de țară" revăzut în integrarea europeană. Cât privește proprietățileexcepționale ale unei guvernări eficace, democratice și dinamice pentru dezvoltarea durabilă a societății, acestea sunt mai multe, dar principala trăsătură constă în creșterea capacității instituționale a statului care ar spori legitimitatea celor care dețin puterea.

• Referințe bibliografice:

1. DENQUIN J.-M. Que veut-on dire par démocratie ? L'essence, la démocratie et la justice constitutionnelle. În: Droit, politique et justice constitutionnelle, nr. 2, 2009, pp. 1-25. [citat 26.01.2025]. Disponibil: https://www.juspoliticum.com/articles/que-veut-on-dire-par-democratie-l'essence-la-democratie-et-la-justice-constitutionnelle-76
2. DENQUIN J.-M. Situation présente du constitutionnalisme. Quelques réflexions sur l'idée de démocratie par le droit. În: Jus Politicum, no 1, 2008, pp.1-11. [citat 26.01.2025]. Disponibil: https://shs.hal.science/halshs-03285703v1
3. PARASCHIV R.-G. Evoluţii privind recunoaşterea şi respectarea drepturilor omului. În: Acta Universitatis George Bacovia. Juridica, Vol. 3, 2/2014, pp. 317-330. [citat 22.02.2025]. Disponibil: chrome-extension: //efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ugb.ro/Juridica/Issue6RO/2._Evolutii_in_recunoasterea_si_respectarea_drepturilor_omului.Ramona_Paraschiv.RO.pdf
4. Legea privind Declarația de independentă a Republicii Moldova nr. 691-XII din 27.08.1991. Monitor nr.11-12/103,118 din 1991.

5. Declarația Universal [a Drepturilor Omului din 1948. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/rum.pdf
6. KLEIN L. Démocratie constitutionnelle et constitutionnalisme démocratique: essai de classification des théories juridiques de la démocratie. În: Revue française de Droit constitutionnel, Vol.109, 2017, p. 121-141. [citat 22.02.2025]. Disponibil: https://catalogue-bsn.sorbonne-nouvelle.fr/discovery/fulldisplay?docid=cdi_proquest_journals_2263310230&context=PC&vid=33USPC_USN:USN&lang=fr&search_scope=alma_e_physical_avail&adaptor=Primo%20Central&tab=en_ligne&query=null,,Presses%20Universitaires%20de%20France,AND&mode=advanced&offset=60
7. CUNNINGHAM M. K. Southwest State Case Federal Republic of Germany Federal Constitutional Court. 1951. Disponibil: https://www.quimbee.com/cases/southwest-state-case
8. DWORKIN R. Taking Rights Seriosly Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, SUA 1978.
9. Constituția Nr. 1 din 29.07.1994 Constituția Republicii Moldova* Publicat : 29-03-2016 în Monitorul Oficial Nr. 78 art. 140.
10. MURARU I., TĂNĂSESCU E. S. Constituția României: comentariu pe articole. Editura a 2-a. București: C. H. Beck, 2019, p.11. ISBN/ISSN: 978-606-18-0847-2
11. Constituția României cu modificările și completările aduse prin Legea de revizuire din 18 septembrie 2003. [citat 22.02.2025]. Disponibil: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2020/03/Constitutia-2003.pdf
12. Constituția Republicii Bulgaria 12 iulie 1991. [citat 20.02.2025]. Disponibil: https://constitutii.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/02/bulgaria.pdf
13. Constituția Republicii Cehe din 16 decembrie 1992. [citat 20.02.2025]. Disponibil: https://constitutii.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/02/cehia.pdf
14. Constituția Republicii Polone din aprilie 1997. [citat 22.02.2025]. Disponibil: https://constitutii.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/01/polonia.pdf
15. Hotărârea Curții Constituționale privind constituționalitatea Decretelor Președintelui Republicii Moldova nr. 116-II i nr. 117-II din 7 aprilie 1997, nr. 23 din 21.07.97. Monitorul Oficial al R. Moldova nr. 51-52/27 din 07.08.1997.
16. Hotărârea Curții Constituționale nr.3 din 09.02.2012 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 163 din 22 iulie 2011 pentru modificarea i completarea unor acte legislative. Monitorul Oficial, nr. 38-41/7 din 24.02.2012.
17. DELEANU I. Drept constituțional și instituții politice. Tratat. București: Europa Nova, vol.2, 1996. 333 p. ISBN: 973-9183-36-0
18. COD Nr. 325 din 08-12-2022 Codul electoral. Publicat : 23-12-2022 în Monitorul Oficial Nr. 426-427 art. 770.

19. ROUSSEAU D. Questions de constitution. În: Politique et Sociétés, Vol. 19, nr. 2-3, 2000, pp. 9-30. [citat 20.02.2025]. Disponibil: https://www.erudit.org/fr/revues/ps/2000-v19-n2-3-ps2497/040222ar/
20. Avril P. Le juge et le représentant. În: Le Débat, n° 74, mars-avril 1993, pp. 138-141. [citat 24.02.2025]. Disponibil: https://shs.cairn.info/revue-le-debat-1993-2-page-138?lang=fr&contenu=resume
21. Alegeri prezidențiale din 2024 în Republica Moldova. [citat 20.02.2025]. Disponibil: https://alegeri.md/w/Alegeri_preziden%C8%9Biale_din_2024_%C3%AEn_Republica_Moldova
22. Open society Barometer 2023. [citat 20.02.2025]. Disponibil: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/e6cd5a09-cd19-4587-aa06-368d3fc78917/open-society-barometer-can-democracy-deliver-20230911.pdf
23. WOLTHUIS B., CRUM B., OLEART A., OVEREEM P. Democracy and pluralism after European integration: Incorporating the contested character of the EU. În: Critical review of international social and political philosophy, mai 2023, pp.7-25. [citat 20.02.2025]. Disponibil: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13698230.2023.2216043
24. ALONSO C. L'équilibre dynamique au sein de laséparation des pouvoirs. În: Revue confluence sciences & humanités, N°2, 2022, pp. 17-33. [citat 24.02.2025]. Disponibil: https://shs.cairn.info/revue-confluence-2022-2-page-17?lang=fr
25. HAMILTON Al., MADISON J. Federalist. no. 51. 6 februarie 1788. [citat 24.02.2025]. Disponibil: https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-04-02-0199
26. DORSEN N., ROSENFELD M., SAJO A., BAER S. Comparative Constitutionalism. Cases and Materials, American Casebook Series, Thomson West, 2003, 1750 p. ISBN-10: 0314290680
27. https://www.gov.md/ro/content/prim-ministrul-dorin-recean-incepand-cu-26-decembrie-la-guvern-va-fi-activata-o-celula-de
28. PANTELIMON V. O guvernare eficientă pentru societatea din Republica Moldova sau de ce avem nevoie de o guvernare „bună". Colocviul: Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraţionist european. (Partea II) 2019. pp. 20-38. [citat 24.02.2025]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/138708
29. VARZARI P. Construcțiile politice postelectorale de guvernare și conotațiile lor în Republica Moldova. În: Conferința națională cu participare internațională „Știința în nordul Republicii Moldova: realizări, probleme, perspective", Bălţi, 2019, p. 377-382 [citat 24.02.2025]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/83081
30. Hotărârea Curții Constituționale cu privire la interpretarea art. 114 din Constituția Republicii Moldova Nr.21 din 23.06.97. În : Monitorul Oficial al R. Moldova nr.45/24 din 10.07.1997

31. Poalelungi M. Asigurarea accesului la justiție – obligatei pozitivă a statului potrivit Convenției Europene a Drepturilor Omului. În: Declarația Universală a Drepturilor Omului 65 de ani de la adoptare, pp. 118-126. [citat 24.02.2025]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/118-126_5.pdf
32. Constituția Republicii Moldova. Comentariu. Chișinău: Ed. ARC, 2012. 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0
33. Canivet G. Au nom de qui, au nom de quoi jugent les juges? În: La justice aujourd'hui, N° 15, 2010, pp.3-7. [citat 24.02.2025]. Disponibil: https://shs.cairn.info/revue-apres-demain-2010-3-page-3?lang=fr
34. REGUȘ A. Drepturile și libertățile omului : limitare și restrângere. În: Закон и жизнь, 7, 2012, p. 54-58. [citat 24.02.2025]. Disponibil: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Drepturile%20si%20libertatile%20omului_limitare%20si%20restringere.pdf
35. BERLIBA V., Ungurean I. Statul de drept și supremația legii în Republica Moldova prin prisma drepturilor fundamentale absolute prevăzute de art. 3 și art. 7 din CEDO. 2020. pp.219-229. [citat 24.02.2025]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/120338
36. Hotărârea Parlamentului nr. 1298 din 24 iulie 1997 Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1999, nr. 54